

ДОВГІ КРЕМ'ЯНІ ПЛАСТИНИ ЕНЕОЛІТИЧНОЇ ЄВРОПИ

(міжнародна виставка)

30 листопада 2006 р. у дивовижному за своєю красою місті Франції — Орлеані, що на Луарі, стартувала виставка, присвячена одному з видів давньої крем'яної індустрії — виробництву довгих пластин, що й досі «подорожує» Європою.

Епоха енеоліту в Європі ознаменувалась розквітом давньоземлеробських культур. Незважаючи на застосування нової сировини — металу, у той час спостерігався подальший розвиток крем'янообробного виробництва. У низці областей — у болгарській Добруджі, Південно-Східній Польщі, Бельгії (Сіена) і Південній Франції (Гранд-Прісенї) — воно досягло найвищої досконалості. Поява знарядь праці з міді сприяла подальшому прогресу технології виготовлення знарядь із кременю. Використання металевих посередників дало змогу відколочувати рівні пластини завдовжки до 40 см — неперевершений рекорд у виробництві знарядь із кременю. Прогресивну технологію було запроваджено в багатьох районах енеолітичної Європи.

Це явище давно приваблювало увагу дослідників. Завдяки ініціативі французького вченого Жан-Клода Марке та російської дослідниці Наталії Скакун за підтримки Європейського товариства було організовано міжнародну виставку «Довгі крем'яні пластини енеолітичної Європи», на якій демонструються матеріали з Франції, Болгарії, Іспанії та України.

Вражають своєю досконалістю виготовлені з місцевого сіро-рожевого кременю довгі пластини та нуклеуси з Гранд-Прісенї (Франція). Матеріали з Болгарії репрезентовано довгими пластинами з Ісперіха та знахідками унікального Варненського некрополя. З Іспанії привезено довгі пластини та показано технологію їх виготовлення. Україна демонструє артефакти нестандартного поселення трипільської спільності Бодаки з майстернями з виготовлення крем'яних знарядь, зокрема й довгих пластин.

На відкритті виставки виступали організатори проекту Жан-Клод Марке та Наталія Скакун, представники товариства «ARCHEA». Директор Інституту матеріальної культури Російської Академії наук Євген Носов відзначив, що прогрес давньої крем'яної індустрії був єдиним для всієї енеолітичної Європи, наголосивши,

що подібні заходи допомагають громадськості краще пізнавати давню історію та доводять, що жодні політичні вітри не можуть стати на заваді співдружності вчених різних країн у розкритті таємниць давнини. Експозиція привернула увагу населення Франції, зібравши на відкриття з різних міст понад 300 осіб. Під час виставки відбувся круглий стіл, присвячений науковим проблемам та каталогу виставки, в роботі якого взяли участь Жан-Клод Марке (Франція), старші наукові співробітники Інституту археології НАН України О.В. Цвек, І.І. Мовчан, заступник директора заповідника «Замки Тернопілля» В.І. Чайка (Україна), Євген Носов та Наталія Скакун (Росія), директор археологічного Варненського музею В. Йотов, старші наукові співробітники В. Славчев, О. Пелевіна та директор музею м. Ісперіх Б. Магева (Болгарія).

Кілька слів хотілося б присвятити чарівному музею Природи в Орлеані, в якому було розташовано виставку. З великою любов'ю у ньому зібрано все, що стосується тваринного та рослинного світу навколишнього середовища та показано його взаємовідносини з людиною.

1 березня 2007 р. виставка відкрилася у своєму наступному пункті призначення — в м. Варна (Болгарія). У двох залах Варненського музею було розміщено матеріали, привезені з Франції. Завдяки плідній праці упорядника виставки Жан-Клода Марке та співробітників Варненського музею експозиція стала ще кращою.

Усі експонати оригінальні, супроводжуються пояснювальними текстами, великою кількістю ілюстративного матеріалу. На тлі яскравих панно, що зображують поселення, представлено археологічні артефакти. Болгарські колеги створили реконструкції старовинних жител (фото 1). Поселення у Гранд-Прісенї характеризують не лише пластини та нуклеуси (фото 2), а й посуд. Доповнено інвентарем із кременю та горщиками експозицію пам'ятки з Іспанії (Лос-Міларес). На макеті показано складне планування цього поселення з рештками оборонних споруд та будівель, під час зведення фундаментів яких застосовували каміння.

Надзвичайний науковий інтерес становлять спеціалізовані центри з обробки знарядь із кременю. Одне з них — Бодаки (Україна), належить до кінця середнього Трипілля. Пам'ятку

відкрив польський археолог А. Цинкаловський (Cyncalowsky 1961; 1969). Протягом багатьох років на поселенні працює експедиція Інституту матеріальної культури РАН під керівництвом Н.М. Скакун. Останнім часом дослідження проводять у межах українсько-російського гранту РГНФ.

Поселення Бодаки розташовано на Волинській височині, на терасі р. Горинь, де знайдено виходи високоякісного кременю. Пам'ятка викликає особливу зацікавленість, оскільки тут розміщувалися кремнеобробні майстерні. Серед різного кременевого інструментарію звертають на себе увагу довгі пластини (фото 3). В майстернях виявлено скупчення нуклеусів, з яких і сколювали ці пластини. Цікавою є рідкісна знахідка ножа-кинджала завдовжки 16 см. Подібні вироби, крім трипільського ареалу, були поширені в районах культур лендельсько-полгарського кола, Польщі та Угорщині (Vognar-Kutzian 1972; Zacoštelna 2006, p. 37—41). Відомі подібні знахідки і на пам'ятках перших скотарів України (Телегин 2001). Близькі за формою ножі-кинджали виготовляли в майстернях Гранд-Прісенї (Франція) та широко експортували на досить далеку відстань, навіть до території сучасної Швейцарії. Виготовлення виробів із кременю супроводжувалось ритуалами, спостереженими на пам'ятках зі спеціалізованими майстернями (Цвек, Мовчан 1997; Цвек 2005, с. 163—164; Овчінніков, Пічкур 2001—2002, с. 207—211; Скакун 2004, с. 57—59).

Збаражський музей (Україна), де зберігаються матеріали поселення Бодаки, представив на виставці не лише вироби з кременю, а й чудовий посуд із розписом, виготовлений мешканцями цього поселення. На виставці експонувалася модель трипільського житла з Росохуватки (Україна) (фото 4), яка, на думку дослідників, відбиває конструкцію жител Бодакського поселення.



Фото 1. Модель житла варненської культури (Болгарія)

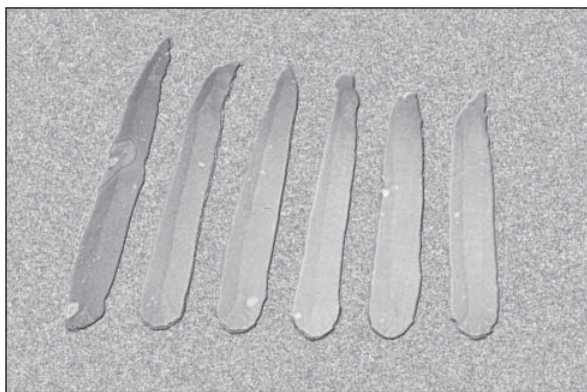


Фото 2. Довгі пластини та нуклеуси з Гранд-Прісенї (Франція)

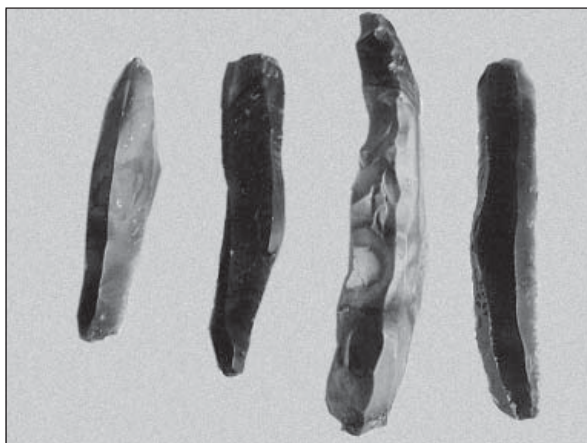


Фото 3. Крем'яні довгі пластини з поселення Бодаки (Україна)

В експозиції було широко представлено технологічний аспект виготовлення довгих крем'яних пластин (болгарські матеріали з Ісперіхського та Варненського музеїв). Особливістю крем'яного інвентарю культури Варна (поселення біля м. Варна, могильники поблизу Девни, Варни та ін.) є переважання виробів, що вражають правильністю та досконалістю форми, на великих та супервеликих пластинах. Саме вони дали змогу реконструювати техніку розщеплення нуклеусів та сколювання довгих пластин (фото 5).

У вітринах, окрім виробів з кременю, експонувалися матеріали з поховань давньої еліти Європи з Варненського енеолітичного некрополю, в похованнях якого було знайдено численні вироби із золота, предмети з міді та довгі крем'яні пластини. Дуже своєрідна за особливістю форм і його кераміка. Орнамент деяких посудин мав позолоту. В похованнях-кенотафах знайдено глиняні маски, які, схематично зображаючи обличчя померлої людини, були доповнені прикрасами з золота. Небіжчиків супроводжували престижні предмети, зокрема загадковий



Фото 4. О.В. Цвек та В. Славчев біля копії-моделі з Росохуватки (Україна) під час підготовки експозиції у м. Орлеан



Фото 5. Моделювання процесу сколювання довгих пластин (м. Орлеан, Франція)

посуд, вироби зі середземноморських мушель *Spondilus* та довгі пластини.

Правильні, оптимальні за своїми технічними показниками довгі пластини-заготівки ви-

готовляли як для обміну між однокультурними общинами, так й для експорту в ареали інших спільнот, де їх використовували не лише утилітарно, а і як предмети престижного призначення. Усе це та поховання майстрів-професіоналів (Кайнари, Джургулешті), в яких було знайдено нуклеуси та довгі пластини, засвідчують якісно новий етапу розвитку обробки кременю в епоху палеометалу, коли це виробництво поряд із видобутком металургійної міді та гончарством вийшло за межі домашнього промислу та сформувалось в одну з високорозвинутих галузей общинного ремесла (Скакун 2006, с. 7—30). Обмін знаряддями та прикрасами з міді й довгими пластинами з кременю сприяли виникненню ранніх комплексних спільнот (за В. Массоном). Формування соціальної верхівки супроводжувалось появою елітарного мистецтва та предметів престижного споживання (Палагута 2007, с. 186—188).

У плані міжплемінного обміну дуже цікавими є матеріали енеолітичних новоданилівських пам'яток, у могильниках яких зафіксовано значну кількість предметів із міді, найдавніші в цьому регіоні золоті вироби, кам'яні скіпетри, довгі пластини з кременю, що, можливо, мали престижне значення (Телегин 2001, с. 152). Подібні довгі пластини археологи знаходять у різних районах енеолітичної Європи.

Не так давно побачив світ каталог виставки (*L'Europe déjà a fin des temps préhistoriques*, 2007). 28 вересня 2007 р. матеріали виставки почали експонувати у м. Гранада в Іспанії. Зібравшись на відкритті виставки, вчені з різних країн (Франції, Росії, Болгарії, Іспанії) провели наукову дискусію. На другий день археологи відвідали стародавні пам'ятки Андалузії, давні дольмени та поселення Ла Міларес з унікальною системою фортифікаційних споруд. Учасників виставки дуже зацікавив розташований у Гранаді своєрідний середньовічний комплекс Альгамбра і надзвичайно вразили захоплення іспанців та увага влади до збереження цих пам'яток.

Залишається лише сподіватись на допомогу керівництва України, щоб подібні виставки могли завітати й до нашої країни.

Овчинніков Е.В., Пічкур Є.В. Дослідження на трипільському поселенні Пекарі II // АБУ. — 2001—2002. — С. 207—211.

Палагута І.В. Искусство древней Европы: эпоха ранних земледельцев (VII—III тыс. до н. э.). — СПб., 2007. — С. 186—188.

Скакун Н.Н. Предварительные результаты изучения материалов трипольского поселения Бодаки (кремнеобработывающие комплексы) // Орудия труда и системы жизнеобеспечения населения Евразии (По материалам эпох палеолита—бронзы). — СПб., 2004. — С. 57—79.

Скакун Н.Н. Орудия труда и хозяйство древнеземледельческих племен юго-восточной Европы в эпоху энеолита. — СПб., 2006. — С. 7—30.

- Телегин Д.Я. и др. Среднестоговская и новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского региона. — К., 2001.
- Цвек О.В. До питання виділення виробничих культур у населення трипільської спільності // Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2005. — С. 160—168.
- Цвек Е.В., Мовчан И.И. Новый производственный комплекс трипольской культуры по добыче и обработке кремня // Развитие культуры в каменном веке. — СПб., 1997.
- Bognar-Kutzian The Copper Age Cemetery of Tiszapolga-Basatanya. — Budapest, 1963.
- Synkalowsky A. Materiały do pradziejów Wołyń i Polesia Wołyńskiego. — Warszawa, 1961.
- Synkalowsky A. Osiedle kultury tripolskiej w Bodakach nad Horyniem // Wiadomości archeologiczne. — 1969. — № 34.
- L'Europe, deja, a la fin destemps prehistoriques, tours, 2007.
- Zacostelna A. Młodsze kultury naddunajskie na terenie Malopolski i Zachodniej Ukrainy // Технології і проблеми культурної адаптації населення південно-східної Європи в епоху енеоліту. — 2006. — С. 37—41.

ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І.А. АНТОНОВОЇ — НЕВТОМНОЇ ДОСЛІДНИЦІ ХЕРСОНЕСА

Важко змалювати словами живий, знайомий образ, ще не змарнілий в дедалі густішому мареві часу. Здається, з'явиться вдалині фігура, повільно тягнучись, дещо перевалюючись, і залунає привітний голос, іронічно скаржучись на вимушену «тихохідність» пересування. І як завжди пові відчуттям доброти, відкритості, доброзичливості і певного аристократизму духу, який дається тривалою працею, досвідом життя, скромністю і любов'ю до людей. Віра в них, як і віра в Херсонес, його безсмертну душу, яка відкривається обраним, незмінно залишалася з цією людиною до кінця днів. Є немало фахових істориків і археологів, талановитих від Бога, але не часто серед них можна зустріти насправді непересічну особистість, втрата якої збіднює світ.

2008 р. виповнюється 80 років з дня народження Інни Анатоліївни Антонової, багаторічного директора Державного Херсонеського історико-археологічного музею, а потім Національного заповідника «Херсонес Таврійський». Її внесок в будівництво музею нового типу, розпочате ще К.Е. Гриневичем 1925 р., а також в археологічне вивчення пам'яток античного Херсонеса і середньовічного Херсона важко переоцінити. Тому в дні ювілею хотілося б згадати про цю людину, що віддала всі свої сили служінню Херсонесу і пам'ять про яку, безумовно, має за-



Інна Анатоліївна Антонова
(27.10.1928 — 19.09.2000)

лишатися не лише в серцях тих, хто її знав, а й в експозиції Національного заповідника «Херсонес Таврійський», де поки що, на жаль, немає розділу, присвяченого життю і діяльності його дослідників.

Інна Анатоліївна народилася 27 жовтня 1928 р. у м. Омську в сім'ї архітектора і виховательки дитячого будинку. 1931 р. через погіршення здоров'я матері родина переїхала на Кавказ, де в Нальчику і П'ятигорську працював батько. 1938 р. сім'я вирушила до Алма-Ати, де її застала війна. У 1951 р. І.А. Антонова з відзнакою закінчила відділ археології Ленінградського дер-